This article from Netherlands Journal of Legal Philosophy is published by Boom juridisch and made available to anonieme bezoeker

Fareed Zakaria, De toekomst van de vrijheid. De paradoxen en schaduwzijden van democratie, Amsterdam/Antwerpen: Contact 2004, 272 p.

Aan het firmament van de Amerikaanse publieke intellectuelen fonkelt een nieuwe ster. Fareed Zakaria is zijn naam, en hij schreef in 2003 een inspirerend boek over het functioneren van de hedendaagse democratie. Dat boek is nu ook in het Nederlands vertaald onder de titel *De toekomst van de vrijheid, de paradoxen en schaduwzijden van democratie*. Het centrale argument van het boek, de *bottom line*, wordt al onmiddellijk in de inleiding ervan geponeerd. De daarop volgende hoofdstukken zijn ieder voor zich illustraties daarvan. Zakaria start met de constatering dat we getuige zijn van een grootschalige verschuiving van de macht van enkelen aan de top naar velen aan de basis: hiërarchieën storten in, gesloten systemen worden opengebroken en de druk die door het grote publiek op het beleid wordt uitgeoefend geeft nu de sterkste impuls aan maatschappelijke veranderingen. De wereld, kortom, democratiseert.
Hoezo, de wereld democratiseert? Zien we niet overal om ons heen problemen op dat gebied? In het Afrika van Mugabe en Moebarak en andere vrijheidsvijandige dictators, het Irak van Sadam Hoessein én dat van de Amerikanen, of in de alomtegenwoordige wereld van Al Qaida? Zo'n reactie zou in het licht van Zakaria's betoog echter misplaatst zijn vanwege zijn eerder beperkte definitie van democratie. Zakaria associeert democratie immers vooral met de macht aan het volk. En dit in contrast met een andere – zijns inziens onjuiste – gangbare opvatting van democratie: dat is de zogenoemde liberale democratie, die wordt gekenmerkt door vrije en eerlijke verkiezingen, door de rechtsstaat, de scheiding der machten en misschien zelfs vooral de bescherming van grondrechten zoals het recht op vrije meningsuiting, op vergadering, op vrijheid van godsdienst en op bezit. Met name van dit laatste pakket van vrijheden, die hij associeert met 'constitutioneel liberalisme', zegt Zakaria dat het *niet* intrinsiek verbonden is met democratie. Vandaar dat in zijn opvatting liberalisme – vrijheid – en democratie niet altijd samengaan. In een dergelijke opvatting is het Vlaams Blok misschien wel een racistische, maar daarom nog geen ondemocratische partij. En zo is volgens Zakaria ook de Amerikaanse samenleving niet zozeer democratisch maar integendeel juist

This article from Netherlands Journal of Legal Philosophy is published by Boom juridisch and made available to anonieme bezoeker

ondemocratisch, omdat het gekozen meerderheden door de *Bill of Rights* bij de *US Constitution* zoveel verschillende beperkingen oplegt.

Zakaria wijst erop dat de laatste vijftig jaar vrijheid en democratie in theorie met elkaar verbonden zijn geraakt, maar dat in de praktijk in vele delen van de wereld de twee zich van elkaar aan het scheiden zijn. Vaak geldt dat de democratie weliswaar bloeit, maar dat de vrijheid verkommert. Verkiezingen banen de weg naar dictaturen, die vaak met instemming van de onderdanen de vrijheid beknotten (Joegoslavië, Indonesië, Iran). Over de hele wereld zijn er democratisch verkozen regimes die door referenda zijn herkozen of herbevestigd, die routinematig de constitutionele grenzen van hun bevoegdheden schenden en burgers hun grondrechten ontnemen.

Wat Zakaria met deze ontkoppeling van democratie en vrijheid vooral wil doen, en voor mij is dat *in deze context* een overtuigende stellingname, is de begrippen democratie en vrijheid voor analytische doeleinden meer hanteerbaar maken. Want wanneer je democratie en vrijheid op subjectieve gronden met elkaar vereenzelvigt, worden beide begrippen verder onbruikbaar om een aantal nefaste ontwikkelingen te kunnen duiden. Zakaria meent dat wanneer we het begrip democratie al te zeer opvullen met van allerlei en nog wat waarden en doelstellingen, klare taal spreken over het rechtvaardigheidsgehalte (in casu: het vrijheidsgehalte) van onze democratie bijna onmogelijk wordt. We zijn zozeer gewend geraakt om onze inzet voor de samenleving te verwoorden als een strijd voor democratie, dat het voor velen fungeert als een *a priori* argument: een argument met een dusdanig positieve lading dat het geen nadere motivering of duiding nodig heeft. Maar juist omdat de democratie niet altijd noodzakelijk tot een meer rechtvaardige samenleving leidt, is analytische helderheid over het democratiebegrip buitengewoon wezenlijk. We moeten morele kritiek op een bepaald model van de samenleving niet vermommen als een warrige en onkritische filosofie (vgl. Hart's pleidooi in *The Concept of Law* voor een positivistische rechtsopvatting in plaats van een in zijn ogen warrige en verwarrende natuurrechtsopvatting). Anders gezegd: indien vandaag in naam van de democratie de vrijheid in gevaar is, laten we dat dan ter wille van die vrijheid ook zo zeggen.

Uiteindelijk komt het pleidooi van Zakaria erop neer dat een evenwichtige *liberale* democratie in het westen niet zozeer is ontstaan door haastige democratisering, maar door de langzame groei van constitutionalisme en kapitalisme, en dit vooral onder de begeleiding van intermediaire actoren in de samenleving die die groei hebben gekanaliseerd. Zonder een dergelijk fundament loopt een democratie het risico te degenereren in een onvrije democratie. Juist daarom moet 'het westen' niet proberen om de democratie in de Arabische (islamitische) wereld reeds nu, met geweld

This article from Netherlands Journal of Legal Philosophy is published by Boom juridisch and made available to anonieme bezoeker

dan nog, te introduceren. Dat leidt vrijwel zeker tot een dictatoriaal regime van verkozen mullah's, eerder dan tot een moderne 'civil society'.

Ook Tocqueville wees reeds op het feit dat particuliere ondernemingen en andere niet-gouvernementele organisaties – intermediaire organen – een essentiële laag binnen de samenleving vormen. In zijn dagen vreesde hij de tirannie van de meerderheid in Amerika, omdat juist die samenleving niet beschikte over de intermediaire organisaties die, zoals in Europa, de maatschappelijke stabiliteit konden beschermen. Tot voor kort leek de vrees van Tocqueville niet terecht, niet omdat die intermediaire organisaties uiteindelijk niet wezenlijk bleken te zijn, maar juist omdat dat rijk geschakeerd weefsel het karakter van de Amerikaanse samenleving wel degelijk heeft bepaald én heilzaam gewerkt. Het gaat dan om het middenveld dat het binnenweefsel, de cultuur, van de democratie vormt.

Zakaria ziet in de Verenigde Staten dat weefsel nu langzaam verdwijnen. Veel van de maatschappelijke en politieke instellingen – politieke partijen, beroepsorganisaties, clubs en verenigingen – hadden weliswaar een ondemocratische structuur, althans in de betekenis zoals Zakaria die begrijpt, maar vormden toch het fundament van de samenleving. De Amerikaanse politieke partijen zijn nog slechts façades voor met de waan van de dag gevulde vaten. Daardoor kunnen ze hun historische rol als organen voor selectie en arbitrage in het electorale proces niet langer spelen. Hetzelfde geldt voor de toonaangevende beroepsgroepen, zoals de advocatuur die vroeger een soort van plaatselijke aristocratie vormde met sociale plichten en verantwoordelijkheden. In de Verenigde Staten wordt die advocatuur vandaag gezien als een klasse van onbetrouwbare ritselaars. Voor die intellectuele voorhoede van de democratie is de directe democratie, vaak in de vorm van de peiling, in de plaats gekomen. Opiniepeilers zijn de waarzeggers van onze tijd geworden. Cynisch merkt Zakaria op dat vandaag de eerste de beste uitspraak het gezag van een bijbelse openbaring krijgt wanneer die kan worden toegeschreven aan 'het Amerikaanse volk'.

Daarmee belanden we uiteindelijk bij de tweede vertooglijn van Zakaria, namelijk het pleidooi dat hij uiteindelijk houdt tegen de directe democratie, maar vóór wat je zou kunnen noemen de 'bemiddelde' democratie. In een bemiddelde democratie zien we vertegenwoordiging vooral als een rem op de waan van de dag, als een buffer tegen populistische tirannieke meerderheden, of zelfs als een vorm van noodzakelijke arbeidsdeling. De samenleving is te gecompliceerd om alles zelf te kunnen bepalen in een vorm van directe democratie, en we moeten dat ook niet willen. Er dient reflexieve bemiddeling plaats te vinden tussen het algemene en abstracte enerzijds, en het bijzondere en concrete anderzijds, en ook tussen de politiek en de samenleving.

This article from Netherlands Journal of Legal Philosophy is published by Boom juridisch and made available to anonieme bezoeker

Het is vanuit dat perspectief dat ook Zakaria problemen heeft met instituten als referenda. Zakaria hanteert wat dat betreft het voorbeeld van de staat Californië, waar op grote schaal met referenda wordt geëxperimenteerd over een verscheidenheid van grote en kleine zaken. Californië biedt de meest volledige verschijningsvorm van directe democratie in de huidige wereld, maar is tegelijkertijd de staat met de meest lamentabele publieke sector ooit: met verduisteringen door stroomuitval en elektriciteitstekorten, financiële crises zonder weerga, letterlijk in elkaar zakkende snelwegen, een disfunctionerend onderwijssysteem, met openbare parken waarvoor toegang moet worden betaald, enzovoort.

Natuurlijk, ook Zakaria geeft toe dat niet alle problemen in Californië kunnen worden teruggevoerd op het bestaan van referenda en volksinitiatieven, maar desondanks is veel van de chaos in die staat een gevolg van de extreme vorm van open, niet-hiërarchische, niet op politieke partijen gebaseerde, initiatiefgezinde democratie. Californië heeft een politiek systeem gebaard dat het dichtst bij een anarchie staat van alle systemen die de beschaafde wereld ooit heeft gekend. Het resultaat is dat de wetgevende vergadering van de staat geen zeggenschap heeft over grote delen van de financiële middelen, omdat die geoormerkt zijn om te besteden in overeenstemming met de uitkomsten van referenda en federale wetgeving. Maar liefst 85 procent van de begroting ligt buiten de macht van de wetgevende vergadering of van de gouverneur. Referenda laten nauwelijks ruimte voor afwegingen, door hun sterke alles-of-niets-karakter. Desondanks zijn de politici verantwoordelijk voor wat er gebeurt in de staat, hoewel precies het referendum de verantwoordingslogica heeft doorbroken.

Zakaria komt trouwens ook tot verassende, althans niet gangbare, conclusies over het democratisch gehalte van de Europese Unie. Naar zijn mening is de EU juist effectief geweest omdat die werd afgeschermd tegen directe democratische politieke druk. Dat is wellicht juist, maar daarmee blijven de legitimiteitsproblemen van de EU natuurlijk bestaan. Jammer genoeg waagt Zakaria zich niet aan een uitgebreide diagnose terzake. Wat Zakaria uiteindelijk eigenlijk zegt is dat beleid veeleer een zaak is van oordeel en rede, dan van de wil van het volk, en dat men de vraag naar de democratie verkeerd stelt door de nadruk al te veel op de wil van het volk te leggen.

De provocatieve stellingname van Zakaria is geen betoog tegen democratie, maar betoogt wel dat er te veel democratie kan zijn. Daarmee is hij geen tegenstander van democratie, maar wenst hij de donkere zijden ervan te onderzoeken. Politici zouden zich vaker, à la Odysseus, aan het schip van staat moeten vastbinden om de verleidelijke Sirenezang van de directe democratie te weerstaan. Zakaria noemt zijn pleidooi een oproep

This article from Netherlands Journal of Legal Philosophy is published by Boom juridisch and made available to anonieme bezoeker

tot zelfbeheersing, nodig voor een nieuwe balans tussen vrijheid en democratie. Het wezen van een liberale democratie is immers het creëren van een geschakeerd en complex maatschappelijk bestel, en niet een bestel dat door één enkel idee wordt beheerst. Een dergelijk 'republikeins' standpunt is natuurlijk verre van nieuw (denk aan de reeds vermelde Tocqueville, maar ook aan J.S. Mill en E. Burke) en sluit ook nauw aan bij een klassieke kritiek op de democratiegedachte (Plato en ook wel Aristoteles). In die zin is ook Zakaria trouwens weinig kritisch over de rol van elites in een samenleving, want daarover spreekt hij in het geheel niet. Zijn vertrouwen in een heersende elite lijkt soms grenzeloos.
Zakaria heeft desondanks een behartenswaardig boek geschreven, waarin hij de tactiek van de overdrijving hanteert: tendensen die zich vandaag aarzelend aandienen, worden radicaal doorgetrokken, alsof er al zekerheid zou zijn over hun verdere ontwikkeling. Zakaria heeft daardoor weinig te zeggen over de nadelen van een teveel aan vrijheid, en zijn analyse komt wat pessimistisch over. Het belang is er echter niet minder om, want indien de vermelde tendensen zich voortzetten zal de democratie voor een legitimiteitscrisis komen te staan die verlammend kan blijken. De democratie en de vrijheid zijn te belangrijk om alleen aan het volk over te laten.

Maurice Adams (Antwerpen)